

Oponentský posudek habilitační práce

PhDr. Radim Kočandrlle, Ph.D.

Anaximenés z Mílétu

Oponent: Doc. Zdeněk Kratochvíl

Předložená monografie o Anaximenovi je ojedinělým interpretačním dílem, neboť tento Míléťan je na rozdíl od Anaximandra novodobou filosofickou literaturou často opomíjen, v kontrastu s Barnesovou tezí (zmiňovanou v knize na s. 11), že „Anaximenés v 5. století př. Kr. sloužil za vzor mílétského způsobu uvažování“. V obecném povědomí ovšem stále zůstává klišé, že za princip (nebo dokonce jakousi pralátku) všeho považoval vzduch.

Radim Kočandrlle si k obtížnému úkolu pečlivě připravil půdu svými předchozími monografiemi: *Fysis iónských myslitelů. Rozprava nad peripatetickou dezinterpretací* (2008) a *Anaximandros z Mílétu* (2010), bez nichž by předložené dílo těžko mohlo vzniknout. (Určité překryvy předkládané práce s těmito i některými menšími přípravnými pracemi autor přiznává a řádně označuje.) Problémem totiž není jen pravděpodobná souvislost myšlenek Míléťanů a naprosto žalostný stav zachování jejich díla, ale především charakter dochované doxografie. Většinou je pro nedostatek jiných zdrojů nutno interpretovat peripatetické výklady, které podávají původní myšlenky pouze v přetlumočení do vlastní terminologie, ba dokonce do vlastního pojetí filosofie a fyziky. Někdy dokonce nezbývá, než usuzovat z poměrně zmatečných úsečných zápisů „názorů“.

Autor se tohoto úkolu zhostil se ctí díky velice rozsáhlé práci s úplným doxografickým materiálem, jak jej prezentují současné kritické edice – i znalosti relevantní novodobé literatury – a provedl svého druhu dekonstrukci (tedy nikoli destrukci) peripatetické výkladové tradice, aby v ní mohl odkrývat otisky původních myšlenek. Tradici referátů o Anaximenovi sám přirovnává k dětské hře na „tichou poštu“, která momentálně došla až k nám, takže teď právě my máme vyslovit podobu předané zprávy (metafora na s. 12).

V posudku pro akademické prostředí nutno zdůraznit, že se mu to podařilo dokonce prostřednictvím podrobné diskuse zachovaných referátů v jejich vlastním filosofickém kontextu, tedy diskusí s peripatetickou výkladovou tradicí. Tuto pochvalnou větu jsem záměrně uvedl určitými rozpaky. Nejen, že bych na něco takového sám nikdy neměl trpělivost a chuť, ale dokonce bych dal přednost zásadnějším upozaděním peripatetického schematismu, což by ovšem vedlo k méně standardní prezentaci. Pokud bych mohl situaci vyjádřit zjednodušující karikaturou, tak jde o sestup od konceptu vzduchu jako základního prvku – k dynamickým diferencím uvnitř vzduchu, až k Anaximenovým výrazům „plstnatění

(πίλησις)“ a patrně i „uvolněný (χαλαρός, rozvolněný, načechraný)“, což prezentuje zcela odlišné výkladové světy.

Předkládaná práce dokonce podržuje navyklé pořadí výkladových monografií: úvod, textové prameny a jejich překlad, interpretace. Ona poslední položka přitom bývá hlavním vlastním vkladem práce, samozřejmě v diskusi s dlouhou řadou autorit, a tak je tomu i v tomto případě. Pozitivně a jednoznačně vyslovitelné závěry mohou být z pochopitelných důvodů pouze skromné a do jisté míry hypotetické, nesporný vklad práce ovšem tkví v náročných diskusích výkladových možností.

Za zvláštní přínos díla považuji např. koncept „potomků vzduchu“ (s. 102-108), včetně hypotézy o významu *αἰόη* v souvislosti s *το γονίμον* (s. 302), a výklad Anaximenova výrazu „plstnatění“ (s. 117-123).

Vyznění celé knihy mohou reprezentovat např. věty: „Anaximénés patrně hovořil o božském nevyčerpatelném životodárném dechu, jímž se zakládá veškerý život, a který zároveň v sobě vše pohlcuje.“ (s. 156) „Důvodem, který vedl k iniciaci prvotní diferenciaci vzduchu, bude nejspíše jeho vlastní spontaneita.“ (s. 159)

Pokud bych měl na předkládané práci přece jenom něco kritizovat (krom drobností, které uvádím v příloze), tak právě někdy až příliš rozvláčné diskuse s peripatetiky a sekundární literaturou. Paradoxem dané situace ovšem je, že právě tyto části mohou nejzřetelněji představit akademickou zdatnost autora.

Je nepochybné, že předkládaná monografie představuje významný a původní příspěvek k pochopení Anaximenova odkazu, včetně pochopení motivů peripatetické reinterpretace. Proto práci jednoznačně doporučuji jako důstojný základ habilitačního řízení.

Vzhledem k popsané specifické povaze tématu podávám tuto souvislou část posudku pouze takto krátce, zatímco četnější jednotlivé poznámky uvádím na přiložených stránkách.

V Praze, 7. 3. 2018

Doc. Zdeněk Kratochvíl, Dr.

Poznámky k jednotlivým místům, podle názvů kapitol:

Úvodem

Dovolil bych si kritizovat citovanou Barnesovu tezi o Anaximenově vlivu na Anaxagoru (s. 10/11) – je to tradiční představa, středním členem má být zhušťování a zředování vzduchu, ale při bližším ohledání Anaxagorova textu se to ukáže jako pouze peripatetická konstrukce.

Naopak vřele souhlasím s vlastní tezí Radima Kočandrleho, že Anaximenés „zhodnotil nejstarší tradice, které si všímají společných rovin vzduchu, dechu a duše“ (s. 11). Stejně tak i s tezí, že v rámci mílétské tradice „Anaximenés představuje finální verzi jednoho ze svébytných pohledů na svět“ (s. 12).

Prameny

Důležité upozornění (s. 14), že Aristotelés cituje Anaximena vždy v kontextu přírodovědných témat, zatímco ostatní zmínky jsou věcí naší interpretace.

Práce představuje pečlivou dekonstrukci peripatetické tradice o Anaximenovi. Hutný přehled doxografie k Anaximenovi.

Autor správně zdůrazňuje význam Aetia a charakterizuje osudy jeho díla (s. 16/17); je však mnohá škoda, že vedle zmínky o záslužné práci H. Dielse a odkazu na Guthrieho nezmiňuje už na tomto místě novou edici *Aëtiana* (Mansfeld, J. – Runia, D. T., 2009), s níž samozřejmě dále stále pracuje a také ji náležitě uvádí v literatuře (s. 325).

Text

Řecký (v několika případech latinský) text vchází z nejnovějších edic pramenů. Vedle 43 tradičních fragmentů (13 A 1 až A 23 a 13 B 1 až B 3 Diels-Kranz, ovšem v podobě novějších edic) představuje také ještě 21 testimonií z jiných nových edic. Celek představuje sumu relevantní dochované tradice o Anaximenovi.

Výběr verzí fragmentů a jejich překlad mi přísluší posuzovat jen zčásti, neboť jeho základ vznikl na seminářích katedry filosofie a dějin přírodních věd PŘF UK (tedy s mou účastí), jak je zde také uvedeno na s. 325. Mohu jen konstatovat, že v tomto punktu odhaduji podíl uchazeče na 50% (zatímco svůj kolem 17 % a Vojtěcha Hladkého 33% – zvláště pokud jde o filologickou erudici, navíc organizátor semináře). Interpretace je ovšem samostatným dílem Radima Kočandrleho.

Život

Střízlivě kritický rozbor tradice.

Na s. 60 zůstal překlep ve jménu: „Hippodános“.

Spis

Naprostý souhlas s tím, že šlo o jednoduchá přirovnání, včetně slov χαλαρός a πίλησις, ale možná nadbytečně rozvláčná hypotetická argumentace.

Arché

Souhlas, ale byl bych ještě kritičtější vůči možné roli konceptu *arché* u Míléťanů. Proč napřed připustit nedoložený výskyt *arché* a pak teprve dlouze vysvětlovat, že to je Aristotelův koncept (s. 67-74)? Má autor strach ze síly peripatetické školní tradice?

Důvěřivě peripatetické referování (které na s. 58 vede až k slovům jako „prnicip“ a „monistické východisko“) je naštěstí na s.86-88 uvedeno na pravou míru výkladem toho, co se v archaické době rozumí slovem *aér*.

Výraz „rozvolněné“ (s. 92) je určitě klíčovým slovem, ale jeho aristotelská dezinterpretace „zředováním“ by byla na úrovni bajky (viz správně na s. 93), kdyby ovšem nebyla brána vážně.

Obecně vzato obdivuji autorovu trpělivost v probírání absurdní peripatetické terminologie.

Výklad se stává jasným, když se konečně dostane k působení diferencí v jinak nerozlišeném vzduchu (s. 98). To by mělo být i literárně centrem výkladu Anaximena, zatímco výše referovaný koncept „zhušťování a zředování“ by mohl skončit v poznámce jako historický omyl těch, kdo důvěřovali peripatetikům.

Nejsou proměny vzduchu (vyložené na s. 99) spíše stratifikací kosmu, která vyrůstá z proměn vzduchu?

Po peripatetikům poplatném výkladu naštěstí zase nakonec kritika až sebekritika na s. 101.

Koncept „potomků vzduchu“ (s. 102-108) je velice šťastný a konečně uvádí na pravou míru absurdity „zhušťování a zředování“. Tady je hlavní výkladový přínos Radima Kočandrleho.

Podobně přínosný je výklad proměn vzduchu (od s. 109). Okamžitě ovšem zaskřípe, když se do něj bezdůvodně vmezeří pojmy „akcidentální“ a „podstata“ (s. 113) – a hned je nutno je odvysvětlovat (jako kdyby snad něco takového na světě existovalo i mimo mysl peripatetiků, jako kdyby taková pojmová distinkce přispívala k výkladu).

Výklad „plstnatění“ (s. 117-123) je opět skvělý a velice přínosný.

Důležité upozornění na *pneuma* v *De flatibus* (s. 129/130).

Důležité: „Dechem jsme spojeni se vzduchem a takto se světem“ (s. 134).

Božství

Souhlas s výkladem potomků vzduchu (s. 141n.). Není živlová nauka vlastně dezinterpretací „potomků vzduchu“?

Souhlas: „lónské pojetí ovzduší tím zabírá místo, které bylo původně vyhrazeno Diovi.“ (s. 155)

Přínosná analogie z Aristofanových *Oblak* (s. 154/155).

Skvělé: „Anaximénés patrně hovořil o božském nevyčerpatelném životodárném dechu, jímž se zakládá veškerý život, a který zároveň v sobě vše pohlcuje.“ (s. 156)

Kosmogonie a kosmologie

Skvělé: „Důvodem, který vedl k iniciaci prvotní diferenciaci vzduchu, bude nejspíše jeho vlastní spontaneita.“ (s. 159)

Celá kapitola je skvělá, leč opět bezdůvodně diskutuje Aristotelovo tvrzení, že vír předpokládali „všichni, kdo dávají vzniknout vesmíru“ (s. 160), ač je to zjevně Aristotelova generalizace z Empedoklea na presokratiky obecně. Nebo za vír považuje jakoukoli rotaci, pak by ovšem „vír předpokládali“ nejen presokratiky.

Konfrontace s Hésiodem (s. 163) a mytografy (s. 164n.) je zajímavá.

Zajímavá diskuse o viditelném tvaru Slunce (s. 177/178). Asi to opravdu souvisí s tím, že Anaximandros a Anaximénés sice objevili význam 3. dimenze, ale nevěděli si s ní rady.

V zapeklité otázce neviditelných těles souhlasím s výkladem, ne však s argumentem Anaxagorova zlomku A 42, který chápou tak, že neviditelnými tělesy jsou v něm míněny meteoroidy před svým vletem do vzduchu v okolí Země. Výklad slunečních skvrn pomocí „neviditelných zemitých těles“ (s. 202) nemusí být od věci, protože v té době musela být sluneční aktivita vysoká (taky bylo tepleji než dnes) a pozorovatelné skvrny těžko mohly být vykládány jako něco přímo na Slunci samotném.

Další úvahy (třeba o klenbě) narážejí na obecný problém v podobě zmatečnosti referátů u Aetia.

Zajímavá diskuse o výkladu nebeské sféry ze zodiakálního protisvitu nebo analogií s anatomii oka (s. 211/212).

K „programovému nezájmu o hvězdy“ (s. 214): výjimkou je navigace (Thalés), ještě větší je nezájem o planety.

Zlomku citovanému na s. 214 bych rozuměl trochu jinak. Totiž že jde (zdánlivý) o roční cyklus Slunce na obloze, který určuje roční doby. Totéž zcela jasně platí i pro Platóna. Když je Aetiův

výklad Platóna tak podivný, jak mu pak máme důvěřovat při referování méně známých autorů?

Poznámka ke „znalosti“ planet (s. 215) v archaické době: Venuše, Mars a Jupiter hrají estetickou roli už u epiků, aniž by bylo zřejmé, nakolik jsou odlišovány od třeba Arktura nebo Síria.

Simplikiovo svědectví A 19 na s. 215/216 bych chápal tak, že adekvátně popisuje stav astronomie v pozdější až pozdní antice a navíc celkem důvodně předpokládá, že při uvažování pomocí porovnávání úhlů využívá astronomie jeho doby metodické možnosti, které přinesli už Mílétané, aniž by sami podali takovýto model. Byly asi zahleděni spíše do konceptu slupek, blán a prasklin kůry.

Nesouhlasím s přílišnou generalizací Hippolytova svědectví A 7 (s. 216/217). O uspořádání vzdáleností podle Anaximena sice nevíme jistého nic, leč bylo by hodně divné, kdyby to nebylo to nejobvyklejší: hvězdy, Měsíc, Slunce.

Pozn. ke s. 220 nahoře: lépe než „směr otáčení“ kol by se zde hodilo: „osa otáčení“ nebo „rovina otáčení“.

Srovnání s Kosmasem Indikopleustem (s. 222) je až komické, leč současně nečekaně přesné. Přesto bych se přimlouval za jiný výklad otáčení oněch kamenů: Jako později vykládáme denní pohyb nebe rotací Země a roční pohyb jejím oběhem kolem Slunce, tak se možná Anaximénés pomocí metafory oněch kamenů pokusil vyložit, že jako je pohyb mlýnského kamene umožněn pohybem mlýnského kola, – tak je kruhový pohyb nebe od východu k západu (zleva do prava) zakládán pohybem, který se děje v jiné rovině, i když ne opravdu kolmé. Řečeno jazykem současné astronomie: Jak to, že hvězdy téže deklinace jsou v průběhu dne i roku různě vysoko na obloze (pokud jsou vůbec nad obzorem)? Jak to, že Slunce mění v průběhu roku deklinaci? Všechno zmatek mohl vzniknout napřed z nedostatečného řešení už u Anaximena (problémy s racionalizací 3. dimenze), pak z nepochopení kontextu problému u doxografů.

Ad „plstěný klobouk“ (s. 233n.): Na reliéfech a malbách to vypadá trochu jako baret. V Akademii prý nosili bílý, plstěný.

Obecně k „nakloněním“: Jak se v práci referuje, je téma naklonění i téma jakéhosi „původního stavu“ přítomné už u mytografů. Jeho výskyt u kosmologů je tedy buď reliktem (což práce připouští) nebo modelovým nedorozuměním: Co když se dodatečně naklání spíš myšlenkový polotovar kosmologického modelu? A co když je rozlišení „původního, jsoícího“ a „nynějšího“ stavu (nejvýrazněji u Anaxagory) předlohou pro Aristotelovu koncepci *arché*?

Meteorologie

Autor právem zdůrazňuje prioritu meteorologie u Anaximena a podobných. Navíc je to i z hlediska dějin přírodních věd Anaximenova silná stránka.

K „zemětřesení“ (s. 261n.): Považuji za pravděpodobné, že staří málo rozlišovali zemětřesení v našem smyslu slova a sesuvy půdy z jiných příčin. V Řecku je obojí časté a někdy se vzájemně podmiňuje.

Duše a živé bytosti

Nemám námitky ani poznámky. Souhlasím.

Cykly proměn života

Rád bych na začátku této kapitoly viděl vymezení pojmosloví, třeba ve vztazích svět – veškerenstvo. Jinak není jasné, o čeho jednotě nebo mnohosti je vlastně řeč. Nejspíš asi o tom, čemu dnes říkáme sluneční soustava, byť byla popisovaná geocentricky. Jiným a velmi komplikovaným problémem je vztah archaického pojmosloví a pojmosloví referujících autorů.

Za velice podnětnou považuji hypotézu o významu *aiónu* v souvislosti s *to gonimon* (s. 302).

(Toť vše.)